נטיעת כרמים כמצוות יישוב ארץ ישראל

הרב אברהם סוחובולסקי

א. ערך נטיעת אילנות בארץ ישראל

מצוות יישוב ארץ ישראל מצווה רבה היא, והיא מתפרטת למספר אופנים: התיישבות ומגורים בארץ, וכן זריעת שדות ונטיעה. נאמר בפסיקתא זוטרתא (לקח טוב) (בראשית כו):

'וירא אליו ה'. ויאמר אל תרד מצרימה **שכן בארץ אשר אומר אליך**. שכן שכונה. ד"א עשה שכונה בארץ זרע **ונטע אילנות**'.[1]

במדרש (ויקרא רבה פ' כה) מתבאר שבנטיעת אילנות, בנוסף לקיום מצוות יישוב א"י, יש גם אחת מהדרכים להתדבקות במידותיו של הקב"ה.

> ר"י ב"ר סימון פתח (דברים יג) אחרי ה' אלהיכם תלכו, וכי אפשר לבשר ודם להלוך אחר הקב"ה אותו שכתוב בו (תהלים עז) בים דרכך ושבילך במים רבים ואתה אומר אחרי ה' תלכו, ובו תדבקון וכי אפשר לב"ו לעלות לשמים ולהדבק בשכינה אותו שכתוב בו (דברים ד) כי ה' אלהיך אש אוכלה וכתיב (דניאל ז) כורסיה שביבין דינור וכתי' (שם) נהר דינור נגד ונפק מן קדמוהי ואתה אומר ובו תדבקון **אלא מתחלת ברייתו של עולם לא נתעסק הקב"ה אלא במטע תחלה הה"ד (בראשית ב) ויטע ה' אלהים גן בעדן, אף אתם כשנכנסין לארץ לא תתעסקו אלא במטע תחלה הה"ד כי תבאו אל הארץ (ונטעתם כל עץ מאכל).**

וכן מסופר על הרב קוק זצ"ל[2] שבחגיגת מטעים במגדיאל (כיום הוד השרון), נתכבד הרב בנטיעה הראשונה. וכשקם והלך לנטוע התרגש מאוד, עיניו זלגו דמעות ופניו היו כלפיד אש. כשהגישו לו את המעדר סירב לקחתו, התכופף וטיפל בידיו ברגבי האדמה, כשכולו נתון ברעדת קודש.

אחד מהמקורבים הרשה לעצמו לשאול את הרב, מדוע הוא מתרגש כל כך? והרב השיב ואמר:

נטיעת עץ פרי בארץ ישראל, אין זו סתם פעולה חקלאית רגילה, זוהי התדבקות במידותיו של הקב"ה, שאף הוא התעסק במטע תחילה.

---

1. וכן נזכר בילקוט שמעוני (פרשת תולדות רמז קיא) אל תרד מצרימה שכן בארץ עשה שכונה בארץ הוי זורע **הוי נוטע**.
2. מועדי הראי"ה שירת האילנות עמ' רכב.

אך עדיין יש לברר האם גם בנטיעת כרם יין קיימות כל המעלות האלו, או שמא יש בנטיעת כרם יין צדדים שליליים כפי שיבואר לקמן, ואולי ראוי להימנע מנטיעתו.

את היחס לנטיעת כרם יין ננסה ללמוד מתוך ביאור הפרשנים לנטיעת כרם היין הראשון שניטע על ידי נח, לאחר שיצא מן התיבה: **'ויחל נח איש האדמה ויטע כרם: וישת מן היין וישכר ויתגל בתוך אהלה'** (בראשית ט כ-כא).

התוצאה של מעשה הנטיעה הייתה לכל הדעות שלילית: נח השתכר ובן בנו כנען בן חם נתקלל. אך בביאור הנקודה היסודית השורשית השלילית, שהביאה לתוצאה השלילית הזאת, מצאנו מספר הבנות בפרשנים.

ב. נטיעת כרם היא מעשה שלילי- נטיעה שאין בה תקנה

במדרש רבה נאמר (פרשה לו ד"ה ג):

> ויחל נח איש האדמה, **נתחלל ונעשה חולין למה ויטע כרם לא היה לו ליטע דבר אחר של תקנה** לא יחור אחד ולא גרופית אחת, אלא ויטע כרם, ומהיכן היה לו, א"ר אבא בר כהנא הכניס עמו זמורות ונטיעות, ויחורים של תאנה, וגרופיות לזיתים.

המדרש מבאר את לשון הפסוק 'ויחל נח' מלשון חולין, והנקודה השלילית היסודית במעשה זה הייתה, שנח לא היה צריך לטעת כרם שאין בו תקנה לעולם (תיקון לעולם), אלא מין אחר כגון ייחור של תאנה או גרופית של זית, שיש בהם תקנה לעולם.

וכן כתב המזרחי (ד"ה ויחל):

> בבראשית רבה משום דויטע כרם, בגנותו קא מיירי, **שלא היה לו ליטע דבר שיש בו השחתה.**

וכן ניתן לדייק מדברי עובר גלילאה בגמרא (סנהדרין ע ע"א):

> דריש עובר גלילאה: **שלש עשרה ווי"ן** נאמר ביין **ויחל** נח איש האדמה **ויטע** כרם **וישת** מן היין **וישכר ויתגל** בתוך אהלו **וירא** חם אבי כנען את ערות אביו **ויגד** לשני אחיו בחוץ **ויקח** שם ויפת את השמלה **וישימו** על שכם שניהם **וילכו** אחרנית **ויכסו** את ערות אביהם ופניהם וגו' **וייקץ** נח מיינו **וידע** את אשר עשה לו בנו הקטן.

ומבאר רש"י (ד"ה י"ג ווי"ן): לשון וי וי.

הרי הקינה מתחילה כבר מהמילים 'ויחל נח... ויטע כרם', נמצאנו למדים שכבר בנטיעה היה מעשה שלילי שיש לקונן עליו.[3]

אך הבנה זו קשה, כיצד אפשר לשלול נטיעת זמורות של גפן, הרי הקב"ה ציווה את נח קודם המבול להכניס זמורות של גפן לתיבה כדי לנטעם לאחר המבול (בראשית ו כא):

ואתה קח לך מכל מאכל אשר יאכל

ומובא במדרש (בראשית רבה פרשה לא ,יד):

ואתה קח לך... ר' לוי אמר הכניס עמו **זמורות לנטיעות**, יחורים לתאנים, גרופית לזיתים.

ג. תחילת נטיעה ע"י כרם ולא מין אחר – מעשה שלילי

יש לדקדק שהנקודה השלילית היסודית במעשה זה הייתה לא בעצם נטיעת זמורות של גפן ונטיעת כרם יין, אלא שתחילת נטיעת עצים לאחר המבול הייתה במין זה ולא במין אחר. נח היה צריך להתחיל בנטיעת המינים האחרים, ולא בנטיעת זמורות של גפן ובנטיעת כרם.

וכן כתב רש"י (בראשית ט,כ)[4]:

ויחל – **עשה עצמו חולין**, שהיה לו לעסוק **תחלה בנטיעה אחרת**: איש האדמה – אדוני האדמה, כמו (רות א ג) איש נעמי: ויטע כרם – **כשנכנס לתיבה הכניס עמו זמורות ויחורי תאנים.**

וכן כתב הספורנו (בראשית ט, כ):

ויחל נח – **התחיל בפועל בלתי נאות**, ולכן נמשכו מזה מעשים אשר לא יעשו. כי אמנם מעט מן הקלקול בהתחלה יסבב הרבה ממנו בסוף. כמו שיקרה בחוכמות מהטעות בהתחלה. וזה בעצמו הורה באמרו ויחל העם לזנות.

ויחל נח – נעשה חולין, משום שהיה צריך לעסוק תחילה בנטיעה אחרת ולא בגפן. טעם לדבר, ההתעסקות בגפן בתחילה מבטאת את הרצון של נח ליין, שיש בו סכנות מרובות. מן הראוי להתחיל את עבודת הנטיעה בדבר שכל עניינו לתועלת וליישוב

3. וכן כתב בספר כד הקמח (שלחן של ארבע עמ' קז) 'ובמסכת סנהדרין י"ג ויין נאמרו על היין והם נזכרים בפ' נח, וכתיב ויחל נח איש האדמה ויטע כרם, ביאורו **משעה שהתחיל לנטוע כרם עשה קדושתו חול** זהו לשון ויחל שהוא כולל לשון התחלה ולשון חילול, והנה בסיבת היין נתקלל שליש העולם'.

4. וכן ביאר השפתי חכמים (בראשית ט כ אות ב), עץ יוסף ד"ה נתחלל 'והטעם שלא הווה ליה להתחיל בדבר תקלה שכמה פעמים היין מביא תקלה'.

העולם, ולא בנטיעת כרם יין שיש בו סכנות רבות. אכן, המדרש מדגיש עד כמה נח היה להוט אחר היין (בראשית רבה פרשה לו ד"ה ד):

> א"ר חייא בר אבא **בו ביום** נטע, **בו ביום** שתה, **בו ביום** נתבזה, ויתגל בתוך אהלו

ומעיר האבן עזרא (בראשית ט, כ):

> והדרש שביום שנטעו שתה מיינו, **יש לו סוד ואיננו כמשמעו.** וכן ותהר האשה ותלד בן (שמות ב, ב), **לא היה ביום אחד.**

כוונת המדרש להדגיש, שכל עיסוקו של נח בנטיעת הכרם היה לצורך התוצרת, לצורך שתיית היין. נח ריכז את כל מחשבותיו ועיסוקו בשתיית היין, עד שלא חש באריכות הזמן שיש בתהליך זה, עד שנחשב בעיניו שכל התהליך נעשה באופן מיידי, ביום אחד. רעיון כעין זה מצאנו לקמן בתורה, בתיאור העבודה של יעקב בעבור רחל. אף שעבודה זו נמשכה שבע שנים, מכל מקום התורה מציינת 'ויהיו בעיניו כימים אחדים' (בראשית כט, כ). מכיוון שיעקב ייעד את כל עבודתו בעבור לקיחת רחל, נחשב בעיניו כל הזמן שעבר כימים אחדים בלבד.

כדברי הרד"ק (בראשית כט כ):

> אמר כל כך היה אוהב אותה, כי אחר שעבד בעבורה שבע שנים היה קל בעיניו כאילו עבד שבעה ימים.

ד. נטיעת כרם לכתחילה הנה מעשה ערכי, אך שתיית היין – מעשה שלילי

יש פרשנים שביארו את המילה 'ויחל' מלשון התחלה ולא מלשון חולין. לפי הבנה זו, אין לייחס צד שלילי לנטיעת הכרם, אלא למעשה אחר של נח, וז"ל הרמב"ן (בראשית ט, כ):

> וטעם ויחל – כי הוא **החל לנטוע כרמים**, כי הראשונים נטעו גפן, והוא החל לנטוע גפנים רבים שורות שורות הנקרא "כרם", **כי ברצותו ביין** לא נטע הגפן כשאר האילנות, ועשה כרם.[5]

וכן כתב הרד"ק (בראשית ט , כ-כא):

> ויחל נח איש האדמה – כמו שכתבנו בפרשה ראשונה, כי נח התעסק בעבודת האדמה והתחכם בה, ועתה אחר המבול התחכם עוד לנטוע הגפנים רבים יחד ולעשות מן הענבים יין, כי עד הנה לא היו שותים יין אלא אוכלים הענבים כשאר הפירות. ונח היה תחילה לנוטעי כרם. ומה שאמר ויחל נח ויטע...

5. וכן בפירוש הר"ן על התורה (בראשית ט כ-כא ד"ה ויחל) 'ואמר שהוא התחיל לטעות כרמים, כי הראשונים היו נוטעים גפן יחידית לבד שלא מכוונים כי אם אכילת פריה, אבל נח למה שהשתוקק אל היין, נטע כרם שורות שורות, ולאהבתו היין קרה לו מה שקרה'.

פירושו החל העבודה הזאת ונטע כרם... ועוד היה הסיפור הזה להזהיר על משתה היין ושלא לשגות בו, כי הוא מפסיד הדעת, כי אם ישתהו חי וישתכר ממנו ינגב המוח מבלבול המחשבה ויבוא לידי שיגעון. וכמה הפליג שלמה בגנותו (משלי כג) וכן הנביאים, לפיכך בא סיפור ממנו בתורה לספר בגנותו, כי הראשון ששתה ממנו נשתכר בו ונשתבשה דעתו עד שנתגלתה ערוותו והוא לא ידע. וישת מן היין – שתה בלא מידה עד שנשתכר ונתבזה.

מתבאר מדבריהם, שבפסוק הראשון (פס' כ) 'ויחל נח איש האדמה ויטע כרם', אין שום צד שלילי. משמעות הפסוק היא, שנח היה הראשון שנטע כרם יין – נטיעת גפנים רבות יחד על מנת לעשות מן הענבים יין. כי עד אז לא היו שותים יין אלא אוכלים את הענבים כשאר הפירות, ונח היה תחילה לנוטעי כרם. רק מהפסוק השני (פס' כא) מתחילה להתבאר הנקודה השלילית שהייתה במעשה זה - 'וַיֵּשְׁתְּ מִן הַיַּיִן וַיִּשְׁכָּר וַיִּתְגַּל בְּתוֹךְ אָהֳלָה'.

לפי הסבר זה אין חיסרון בנטיעת גפן אפילו בתחילה, קודם למינים אחרים. ואף אין חיסרון בנטיעת כרם ליין, אלא שתיית היין היא הנקודה השלילית היסודית במעשה נח.

הבנה זו מובלטת במיוחד בדברי המלבי"ם (בראשית ט,כ-כא):

ויחל נח– אמר שנח נטע כרם לא כדי לשכור ולסבאה, רק מצד שהיה איש האדמה, ר"ל אדון של האדמה שכל האדמה היתה שלו והיה מוטל עליו לעבדה ולהכינה, ונח היה בקי ואומן במלאכת האדמה **ונטע כרם לטובת כלל הישוב**, שהגפן חשוב וקובע ברכב לעצמו. וישת– **אבל ע"י ששתה מן יין נתגלגל ששתה יותר מדאי ונשתכר**, עד שנתגלה הפך מאב הראשון שאחר אכילת עץ הדעת (שהיה גפן לדעת קצת) הכיר בגנות הערווה.

הרי שנטיעת הכרם, לא רק שאין בה חסרון אלא יש בה ערך לטובת כלל הישוב, ושתיית היין יתר על המידה היא הנקודה השלילית השורשית.

גם מדברי הגמרא (סנהדרין ע ע"א) אפשר לדייק שהנקודה השורשית השלילית במעשה נח הייתה שתיית היין ולא נטיעת הכרם, וז"ל:

ויחל נח איש האדמה ויטע כרם אמר רב חסדא אמר רב עוקבא, ואמרי לה מר עוקבא אמר רבי זכאי: אמר לו הקדוש ברוך הוא לנח: נח, לא היה לך ללמוד מאדם הראשון, שלא גרם לו אלא **יין**. כמאן דאמר אותו אילן שאכל ממנו אדם הראשון גפן היה. דתניא, רבי מאיר אומר: אותו אילן שאכל אדם הראשון ממנו גפן היה, שאין לך דבר שמביא יללה לאדם אלא יין.

מבאר רש"י:

> איש האדמה – אמאי קרי ליה איש האדמה – על ידי שהוכיחו הקדוש ברוך הוא: היה לו ללמוד מאיש האדמה, דהיינו אדם הראשון, **שהיין קנס עליו מיתה.**

וכן בהמשך הגמרא שם, משמע ששתיית היין היא המעשה השלילי של נח (סנהדרין ע ע"ב) וז"ל:

> אל למלכים למואל אל למלכים שתו יין אל למלכים אמרה לו: מה לך אצל מלכים ששותים יין ומשתכרים ואומרים למה לנו אל, ולרוזנים אי שכר – מי שכל רזי עולם גלויים לו ישתה יין וישתכר? איכא דאמרי: מי שכל רוזני עולם משכימין לפתחו ישתה יין וישתכר? אמר רבי יצחק: מניין שחזר שלמה והודה לאמו – דכתיב כי בער אנכי מאיש ולא בינת אדם לי, **כי בער אנכי מאיש – מנח**, דכתיב ויחל נח איש האדמה, ולא בינת אדם לי – זה אדם הראשון.

הגמרא משווה את המעשה השלילי של נח למעשה השלילי שעשה אדם הראשון. במעשה אדם הראשון כלל לא הייתה נטיעה, אלא רק אכילת גפן או שתיית יין. השוואת הגמרא היא בין אכילת הגפן או שתיית היין של אדם הראשון, לשתיית היין של נח. על כן נראה, שבעצם נטיעת הגפנים ועשיית הכרם של נח לא היה שום פגם, אלא המשך המעשה '**וישת מן היין וישכר**', השתייה והשכרות הן הנקודות השורשיות השליליות במעשהו של נח, ונח היה צריך ללמוד זאת מאדם הראשון ולא לשתות יין.

וכן שלמה שאומר 'כי בער אנכי מאיש ולא בינת אדם לי' מתייחס לשתיית היין, וכוונתו שהוא בער יותר מנח ומאדם הראשון, שלא נמנעו משתיית יין, והוא לא למד מכישלונותיהם שנבעו מיין.

ה. נטיעת כרמים - ביטוי למעשה מצוותי

לעומת מה שהתבאר ממעשה נח שיש בנטיעת כרם בעייתיות מסוימת, בגמרא (בבא בתרא יד ע"א) מסופר מעשה שמבטא את הערך הגדול שיש בנטיעת כרם, וז"ל:

'אמרו ליה רבנן לרב המנונא כתב רבי אמי ד' מאה ספרי תורה אמר להו דילמא תורה צוה לנו משה כתב **א"ל רבא לר' זירא נטע ר' ינאי ארבע מאה כרמי א"ל דילמא שתים כנגד שתים ואחת יוצא זנב**'.

רש"י ד"ה שתים כנגד שתים:

> שתי גפנים כנגד שתים וא' יוצא זנב בכך קרוי כרם לגבי לחזור עליו מעורכי המלחמה במסכת סוטה.

הראשונים ביארו שמעשהו של רבי ינאי היה מטעם מצוות יישוב ארץ ישראל, וז"ל הראב"ד[6]:

> וכן הא דר' ינאי דנטע שתים כנגד שתים ואחת יוצאה זנב בד' מאה כרמי, **משום יישוב ארץ ישראל הוא דעבד, ומעלים עליו כאילו נטעה כולה**'.

וכן באר הריטב"א (ב"ב יד ע"א) ד"ה ומאי דאסהיד:

> **סיפרו בשבחיו דעביד הכי משום ישוב ארץ ישראל, ומשום דהווי גוזמא דאם כן תורתן אימתי נעשית, הוצרכו לומר דדילמא שתים כנגד שתים ואחת יוצאה זנב דחשוב כרם לכל הלכות כרם עבד הכי בארץ ישראל, והעלה עליו כאילו נטעה כולה**.

וכן המאירי (ב"ב יד ע"א ד"ה הנוטע):

> הנוטע גפנים שתים כנגד שתים ואחת יוצאה זנב הרי זה כרם וחוזר עליה מעורכי המלחמה כמו שיתבאר במקומו. **והנוטע הרבה מכיוצא באלו בארץ ישראל קיים מצות חבובה.**

גם נבואות הגאולה מתאפיינות בזריעת שדות ונטיעת כרמים, כגון בירמיהו (פרק לא א-ד):

> כֹּה אָמַר ה' מָצָא חֵן בַּמִּדְבָּר עַם שְׂרִידֵי חָרֶב הָלוֹךְ לְהַרְגִּיעוֹ יִשְׂרָאֵל: מֵרָחוֹק ה' נִרְאָה לִי וְאַהֲבַת עוֹלָם אֲהַבְתִּיךְ עַל כֵּן מְשַׁכְתִּיךְ חָסֶד: עוֹד אֶבְנֵךְ וְנִבְנֵית בְּתוּלַת יִשְׂרָאֵל עוֹד תַּעְדִי תֻפַּיִךְ וְיָצָאת בִּמְחוֹל מְשַׂחֲקִים: עוֹד תִּטְּעִי כְרָמִים בְּהָרֵי שֹׁמְרוֹן נָטְעוּ נֹטְעִים וְחִלֵּלוּ.

וביאר הרד"ק (פסוק ד)

> עוד תטעי כרמים בהרי שמרון נטעו נטעים וחללו – נטעו עבר במקום עתיד דרך העולם לנטוע הכרמים בהרים כי יהיה מהם היין משובח ובהיותם פוחדים בארצם מאויביהם היו יראים לצאת לכרמים כל שכן לטעת כמו שאמר בחצים ובקשת יבאו שמה **ועתה הבטיחם שיהיה להם שלוה גדולה ויטעו כרמים להם ויחללו בשנה הרביעית כמשפט פדיון פירות הכרמי' ועושים אותן חולין ויהיו מותרין לזר לאכלן אחר החלול** וזכר החלול לפי שהיא במשתה ובשירים כמו שאמר קדש הלולים ובזמן הפחד לא יעשה אדם הלולים ומה שזכר שמרון לפי שהיו שם בפחד האויב ימים רבים במצור ובמצוק.

---

6. הובא בשיטה מקובצת ב"ב יד ע"א, וכן כתב הרשב"א (ב"ב יד ע"א ד"ה דילמא): 'דמשום ישוב ארץ ישראל הוא דעביד, ומעלין עליו כאילו נטעה כולה'. וכן בחידושי הר"ן (ב"ב יד ע"א): 'וכן הא דר' ינאי דנטע ד' מאה כרמי שתים כנגד שתים ואחת יוצאה זנב, משום ישוב ארץ ישראל הוא דעבד, שמעלין עליו כאלו נטעה כלה'.

וכן נמצא בנבואת עמוס (פרק ט יג-טו):

הִנֵּה יָמִים בָּאִים נְאֻם ה׳ וְנִגַּשׁ חוֹרֵשׁ בַּקֹּצֵר וְדֹרֵךְ עֲנָבִים בְּמֹשֵׁךְ הַזָּרַע וְהִטִּיפוּ הֶהָרִים עָסִיס וְכָל הַגְּבָעוֹת תִּתְמוֹגַגְנָה: וְשַׁבְתִּי אֶת שְׁבוּת עַמִּי יִשְׂרָאֵל וּבָנוּ עָרִים נְשַׁמּוֹת וְיָשָׁבוּ **וְנָטְעוּ כְרָמִים וְשָׁתוּ אֶת יֵינָם וְעָשׂוּ גַּנּוֹת וְאָכְלוּ אֶת פְּרִיהֶם:** וּנְטַעְתִּים עַל אַדְמָתָם וְלֹא יִנָּתְשׁוּ עוֹד מֵעַל אַדְמָתָם אֲשֶׁר נָתַתִּי לָהֶם אָמַר ה׳ אֱלֹהֶיךָ.

הרי שנטיעת הכרם מעלה גדולה יש בה, והצלחת הכרם מסימני הגאולה היא.

ו. ביאור שתי ההתייחסויות לנטיעת כרם

אם כן, יש ליישב את שתי ההתייחסויות השונות לנטיעת כרם. מצד אחד, ממעשה ר׳ ינאי נמצאנו למדים שיש בדבר מצווה רבה. ומצד אחר, ממעשה נח נראה שיש בדבר צד שלילי. נראה לחלק בין שני המעשים במספר אופנים:

במעשה נח הצד השלילי היה השתייה המרובה ולא מעשה הנטיעה, כפי שביארו לעיל מקצת מן המפרשים. כמו כן, לשיטת הפרשנים שביארו שבנטיעה עצמה היה מעשה שלילי יש לחלק ולומר, שלגבי מעשה נח, לא ברור שהיה בארץ ישראל (התיבה נחה על הרי אררט ושם היה נח ביציאתו מן התיבה). ואף אם היה בארץ ישראל, עדיין לא התגלה בפועל הערך של מצוות יישוב ארץ ישראל. הן מצד האישים, שלא התגלה עדיין אברהם אבינו, והן מצד הארץ, שעדיין לא התגלתה קדושתה, אלא רק בימי אברהם אבינו שיצווה ע״י הקב״ה ׳לך לך... אל הארץ אשר אראך׳. לכן אין במעשהו של נח צד של קיום מצוות ארץ ישראל. אך לעומת זאת, במעשהו של ר׳ ינאי היה בוודאי משום קיום מצוות יישוב ארץ ישראל.